

חופש ואמת

מדוע אמר משה לפרעה דבר שאינו אמת, או לפחות אינו כל האמת? הנה השיחה בינו לבין פרעה אחרי מכת ערוב:

וַיִּקְרָא פְּרֹעֶה אֶל מֹשֶׁה וְלֹאֲהֲרֹן וַיֹּאמֶר, "לָכוּ, זָבְחוּ לַאֲלֹהֵיכֶם בְּאֶרֶץ". וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה, "לֹא נִכּוֹן לַעֲשׂוֹת כֵּן. כִּי תוֹעֵבֵת מִצְרַיִם נִזְבַּח לָהֶ' אֶל־לְהִינּוּ. הֵן נִזְבַּח אֶת תוֹעֵבֵת מִצְרַיִם לְעִינֵיהֶם – וְלֹא יִסְקְלֵנוּ? דֶּרֶךְ שְׁלֵשֶׁת יָמִים נִלְךְ בְּמִדְבָּר, וְנִזְבַּחְנוּ לָהֶ' אֶל־לְהִינּוּ כַּאֲשֶׁר יֹאמֶר אֱלֹהֵינוּ". (שמות ה, כא-כג)

לא רק פה, אלא לכל אורך הדרך, משה יוצר את הרושם שכל שהוא מבקש בשביל עמו הוא רשות לצאת למסע בן שלושה ימים ולזבוח לאלוהים – וכמשתמע, לחזור לאחר מכן. הנה משה ואהרן בהופעתם הראשונה לפני פרעה:

וְאַחַר כָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל פְּרֹעֶה, "כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: שְׁלַח אֶת עַמִּי וַיִּחְגּוּ לִי בְּמִדְבָּר". וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה, "מִי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמְעֶ בְּקִלּוֹ לְשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל? לֹא יִדְעֵתִי אֶת ה', וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח". וַיֹּאמְרוּ, "אֱלֹהֵי הָעִבְרִים נִקְרָא עֲלֵינוּ. נִלְכָּה נָא דֶּרֶךְ שְׁלֵשֶׁת

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

יָמִים בְּמִדְבָּר וְנִזְבַּחַה לָהֶ' אֶל־לְהִינּוּ, פֶּן יִפְגְּעוּנוּ בְּדַבְּרֹ אוֹ כְּחָרֵב". (ה, א-ג)

שוב אותם שלושה ימים וזבח. זה הרושם שמשה ואהרן יוצרים עד הסוף ממש. אכן, כאשר בני ישראל עוזבים את מצרים שוררים בארמון פרעה תדהמה ובלבול:

וַיֵּצֵד לְמַלְכֵךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם. וַיִּהְפֹּךְ לְבַב פְּרֹעֶה וַעֲבָדָיו אֶל הָעָם, וַיֹּאמְרוּ: "מַה זֹּאת עָשִׂינוּ כִּי שָׁלַחְנוּ אֶת יִשְׂרָאֵל מִעִבְרָנוּ?" (יד, ה)

בשום שלב לא אמר משה לפרעה במפורש כי הוא מבקש שהעם ייצא ממצרים לצמיתות. הוא מדבר על מסע בן שלושה ימים. הוא מתווכח עם פרעה מי ייצא למסע הזה. האם רק הגברים? רק העם עצמו, בלי הבקר והצאן? משה מבקש שוב ושוב רשות לעבוד את ה' במקום שאיננו מצרים. אבל הוא אינו מדבר לא על חופש ולא על הארץ המובטחת. למה לא? מדוע הוא יוצר רושם כוזב ואינו מתקן אותו? מדוע אין הוא יכול לומר בגלוי למה הוא מתכוון?

המפרשים מציעים שלל הסברים. שד"ל אומר שבלתי אפשרי היה למשה לומר אמת לעריץ כפרעה. בעל הכתב והקבלה, רבי יעקב מְקַלְנֵיבּוֹרְג, אומר שמבחינה טכנית משה לא שיקר. הוא אכן התכוון שהעם יקבל רשות לצאת לזבוח לה', ולא אמר במפורש שבני ישראל לא ישובו. אברבנאל מסביר שה' אמר למשה לבקש בקשה פעוטה כדי להראות את שרירות לבו של פרעה כלפי עבדיו: מי שמסרב לתת לעבדיו אפילו הפוגה קלה מעמלם, לזבוח לאלוהיהם, הוא ודאי רודן אכזר. הרב אלחנן סמט, בן זמננו, מצטט בספרו פרשן אלמוני האומר שבמלחמה

כמו במלחמה: פרעה היה אויבם של בני ישראל, ובמלחמה מותר להונות ולעתים אפילו הכרחי.

אלא שאם נסב מבטנו לאחור, אל חומש בראשית, נגלה שדפוס תקשורת זה לא נולד אצל משה ופרעה. לכתו של יעקב מעם לבן מתוארת כך: "וַיִּגְנֹב יַעֲקֹב אֶת לֵב לְבָן הָאֲרָמִי עַל בְּלִי הַגִּיד לוֹ כִּי בֵרַח הוּא" (בראשית לא, כ). לבן שהדביק אותו מחה באוזניו: "מָה עֲשִׂיתָ וַתִּגְנֹב אֶת לִבִּי וַתַּנְהִיג אֶת בְּנֹתַי פְּשָׁבוֹת חָרָב? לָמָּה נִחַבְתָּ לְבָרַח וַתִּגְנֹב אֹתִי וְלֹא הִגַּדְתָּ לִּי?" (שם, כו-כז).

יעקב נאלץ להסתפק במחצית-האמת גם בהמשך מסעו זה, כאשר עשו הציע לו שייסעו ביחד: "אֲדַנִּי יָדַע כִּי הִילָדִים רַפִּים וְהַצֵּאן וְהַבְּקָר עֲלוֹת עָלַי. וְדַפְקוּם יוֹם אֶחָד וּמָתוּ כָּל הַצֵּאן. יַעֲבֹר נָא אֲדַנִּי לְפָנַי עֲבָדוּ וְאֲנִי אֲתַנְהִלָּה לְאֹטִי לְרַגְלֵי הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר לְפָנַי וְלְרַגְלֵי הִילָדִים עַד אֲשֶׁר אָבֵא אֶל אֲדַנִּי שְׁעֵרָה" (בראשית לג, יג-יד). אין כאן שקר ממש, אבל זהו תירוץ דיפלומטי.

ועוד: כשבני יעקב ניסו להציל את דינה משכם שאנס וחטף אותה, הם דיברו אל שכם ואביו "בְּמִרְמָה" (לד, יג). הם ניאותו, כביכול, להזמנת אנשי שכם שיעקב ובניו יגורו בקרבם, ורק ביקשו שתושבי שכם יימולו.

על שלושה אלו נוספים שלושה שקדמו להם: שלושת המקרים שאברהם ויצחק, שעזבו את הארץ בגלל רעב, ביקשו מנשותיהם להציג את עצמן כאחיותיהם, כדי שלא יחטפנה להרמונו של השליט המקומי (פרקים יב, כ, כו).

ששת האירועים הללו אינם יכולים להיות מקרים, או צירוף מקרים, בעלילה המקראית הגדולה. יש להם מכנה משותף: הם

מתרחשים בחוץ לארץ, או במגע עם גויים בעלי שררה בארץ. במקומות ההם, בימים ההם, אמירת האמת הייתה מסוכנת. היא הייתה עלולה לגרום לאובדן החיים או החופש. בני ישראל היו אנשים נטולי כוח בעידן של כוח. הם היו משפחה קטנה, ולכסוף אומה קטנה, בעידן של אימפריות. כדי לשרוד הם נדרשו לטכס תחבולות. בדרך כלל הם לא שיקרו ממש, אלא יצרו רושם כוזב. לא כך יש לנהוג במצב אידיאלי. אבל זהו אילוץ של משפחה או עם שאינם ריבוניים בארצם, שאין להם מרחב מוגן משלהם. בנסיבות בלתי-אפשריות צריך לפעמים לכזב כדי להתקיים.

רע לחיות בשקר, ואסור לכפות על אדם חיים כאלה. האמת היא חותמו של הקב"ה, והיא היסוד לאמון בין בני אדם. אבל בשעה שעמך משועבד ובניו היילודים נרצחים, כל האמצעים כשרים להצלתו. מפגשו הראשון של משה עם פרעה כבר הרע את מצבם של בני ישראל, שנדרשו מאותו יום לייצר אותה מכסת לבנים בתבן שמעתה יקושו בעצמם; משה ידע שאיננו יכול להסתכן בהרעה נוספת.

התורה איננה מצדיקה כאן מרמה. להפך: היא מוקיעה מערכת שלטונית שאמירת האמת בה היא סכנת חיים; תופעה הקיימת גם כיום בחברות רודניות וטוטליטריות רבות. היהדות – דת של ויכוח, של בירור ושל "מחלוקת לשם שמיים" – מעמידה את היושר האינטלקטואלי והמוסרי בראש סולם ערכיה: "מִי יַעֲלֶה בְּהַר ה' וְיִמִּי יִקּוּם בְּמִקּוֹם קָדְשׁוֹ? נְקִי כַפַּיִם וְבֵר לֵב אֲשֶׁר לֹא נִשְׂא לְשׂוֹא נִפְשֵׁי וְלֹא נִשְׁבַּע לְמִרְמָה" (תהלים כד, ג-ד). הנביא מלאכי מגדיר מי מדבר בשם ה': מי ש"תּוֹרַת אֱמֶת הִיְתָה בְּפִיהוּ וְעֹלָה לֹא נִמְצָא בְּשִׁפְתָיו בְּשָׁלוֹם וּבְמִישׁוֹר הֵלֵךְ אֹתִי וְרַבִּים הִשִּׁיב מֵעֵוֹן" (ב, ו). תפילת העמידה שלנו נחתמת בתחינה "אלוהי, נצור לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה".

בששת הסיפורים הנזכרים בספר בראשית, ובשביעי שבספר שמות, מבקשת התורה להעמידנו על הקשר בין חופש לבין אמת. כאשר יש חופש, תיתכן אמת. באין חופש, כאשר חיים בצל האימה מפני בעלי הזרוע, האמת נעדרת. חברה שבניה נאלצים שלא להיות ישרים לגמרי כדי לשרוד או כדי ששעבודם לא יוחמר איננה החברה שה' רוצה שניצור.